

„A legfőbb kérdés mindig az, hogy élő vers keletkezik-e”

Várady Szabolccsal Pál-Kovács Sándor beszélget

Várady Szabolcs hosszú évtizedekig volt az Európa Könyvkiadó, majd pedig a Holmi szerkesztője, s költői életműve mellett jelentős műfordítói munkássággal is rendelkezik. Beszélgettünk vele az Európánál töltött időszakról, a világlíra mára legendássá vált és pótolhatatlan könyvsorozatairól, a fordításról mint tevékenységről és a lírafordítás jelenlegi és egykori helyzetéről.

– Mennyire törvényszerű, hogy egy fiatal költő műfordítással is foglalkozzék? A költészet művelése és szeretete, valamint a nyelvtudás szükségképpen játszik így össze? Az Ön világirodalmi tájékozódása hogyan kezdődött?

– Törvényszerűnek nem lehet mondani, hiszen bőven akadnak kitűnő költők, akik sohasem fordítottak, de az biztos, hogy a fordítás minden költőnek javára válik. Van, akit főleg az sarkall nyelvtanulásra, hogy hozzáférhessen idegen költészetekhez, és amit így megszeretett, azt szeretné azzal is magáévá tenni, hogy kipróbálja rajta a költői eszközeit. Ez lehet éppen az egyik haszna a fordításnak: kipróbálni az eszközöket, és észrevenni, hogy mennyiben hiányosak, mit kell fejleszteni. A saját versemben nem érzem úgy a korlátot, abból dolgozom, amim van. Én is azt hittem, hogy már nagyon jól tudok verselni, a korlátaimra a fordítás ébresztett rá. A világirodalomban először csak olvasóként és csak magyarul tájékoztam. Ez korábban kezdődött, mint a költői ambíció, vagy nagyjából azzal egy időben, kb. 15 éves koromban, amikor megjelent Szerb Antal világirodalom-története meg a *Száz vers*. Ehhez jött csakhamar Szabó Lőrinc *Örök barátainkja*, a *Hét tenger éneke* (Vas István), *A lélek idézése* (Weöres Sándor), ezek lettek a könyvtáram alapjai. Aztán megismerkedtem Vas Istvánnal, és ő erősen ajánlotta a fordítást, sőt nemsokára rám is akart bízni két olyan verset, amivel őt kínálták meg, de nem volt kedve vagy ideje hozzá. Nekem viszont még rutinom nem volt, egyikkel sem boldogultam. Egy Propertius-elégia volt, ha jól emlékszem, és egy terjedelemre is jókora Shelley-vers, az *Epipsychidion*. Jó néhány évnek kellett eltelni, amikor aztán egy másik, Vas Istvántól örökölt nagy verssel meg tudtam birkózni, ez Robert Browning *Andrea de Sartója* volt. Jártam korábban az egyetemen Kardos László műfordítás-szemináriumára, ez nagyon hasznos iskola volt. Különbéféle antológiákban keresgéltem angol verseket, és amit lefordítottam, azt elvittem a szemináriumra. És ami a tanár úrnak megtetszett, azt közölte a *Nagyvilágban*, ő volt a főszerkesztője abban az időben. Tőlem Charles Tomlinson két verse jelent meg először. Aztán jó kapcsolatba kerültem Kada Júliával, aki a versrovatot szerkesztette a lapnál.

– *Hogyan került az Európa Könyvkiadóhoz?*
– Ebben is Vas István segített. A korrektori, kézirat-előkészítői csoportba vettem fel, de azzal az ígérettel, hogy nemsokára szerkesztő leszek. A szerkesztőség nyelvi csoportokra oszlott, de azt tervezték, hogy lesz egy külön versszerkesztő, aki a nyelviellenőrzött versfordításokat már csak mint verseket vizsgálja meg. Ebből végül nem lett semmi, másfél év után azonban szerkesztő lettem az angolszász csoportban, pedig nem végeztem nyelv szakot. Ebben is Vas István volt a precedens, ő még egyetemre sem járt. Meg kellett ígérnem, hogy azért majd leteszem az angol nyelvvizsgát, de ez aztán feledésbe merült. Elkezdtem szerkeszteni, az első nagyobb munkám a Thackeray-életműsorozat volt. Nagy szerencsémre Vas Istvánnal és Réz Ádámmal kerültem egy szobába, és ott volt még Róna Ilus is, de ő csak ritkán járt be.

– *Maradéktalanul kielégítette a kiadónál folytatott munka? Több helyütt is említette, hogy talán azért is ír(t) keveset (mindez persze relatív), mert a fordítás, szerkesztés és egyéb teendők töltötték ki az ideje nagy részét. Hogyan emlékszik az Európánál eltöltött időre, a dolgos hétköznapokra?*

– Mivel csakugyan keveset írtam, szívesen okoltam érte a kiadói munkát, ami nekem elég sok volt, mert lassan dolgoztam, és normát kellett teljesíteni, viszont csak másnaponként kellett bejárni, sőt a vége felé már csak hetenként egyszer, és az az igazság, hogy amikor megpályáztam és meg is kaptam a Soros-ösztöndíjat, és egy fél évig otthon maradtam, akkor sem írtam többet. Amúgy pedig az Európánál nemcsak munka folyt, hanem társas élet is, különösen a Lator László vezette latin csoportban. Szerdán és pénteken járt be Vas István, és miután lediktált néhány lektori jelentést, esetleg fogadott egypár látogatót, 12 és 2 közt beült a Lator-szobába, ami ilyenkor kávéházzá alakult át. Katona Tamás főzte a kávé, és jöttek a fordítók, barátok, Orbán Ottó, Kálnoky, Kormos, Réz Pál, Vajda Miklós, Domokos Máttyás, Somlyó György, többek között, munkaügyben is, vagy csak beszélgetni. Megünnepeltük egymás születésnapjait, és munka után végtelen sakk- és pingpongbajnokságok folytak. Hátul, a könyvtárteremben volt pingpongasztal. A kiadó tényleg a második otthonunk volt.

– *Rába György egész könyvet szentelt a „szép hűtleneknek”, akik voltaképpen saját verseket faragtak az idegen nyelvű materiából. Mi az ön fordításkereső?*

– Amikor én kezdtem fordítani, akkor már az az elv uralkodott, hogy maradjunk olyan közel az eredetihez, amennyire csak lehetséges. A fordítói tevékenység szerkezete is megváltozott. Kosztolányi olvasott egy verset, megtetszett neki, sebtében lefordította, aztán keresett csak helyet neki valamelyik lapban. Tőlünk a kiadó rendelte meg a fordítást. Az elkészült munka pedig először a kontrollszerkesztőhöz került, aki sorról sorra összevetette az eredetivel, és részletes jelentést írt róla. A szerkesztő közvetített a kontrollszerkesztő és a fordító között, és a javított szöveget a maga szemével is átvizsgálta. A kész eredményt aztán még a csoportvezető is elolvasta, mielőtt a kézirat-előkészítő asztalára került. Tehát egy alapos munkafolyamat és szűrőrendszer működött. De nem csak erről van szó. A fordítók maguk is eleve a nagyobb hűség pártján álltak,

tulajdonképpen már a *Nyugat* második nemzedéke óta. Hogy aztán pontosan mihez is kell húnek lenni, az már izgalmas kérdés. Az sokáig evidencia volt, hogy húnek kell maradni a versformához. De a szóhasználat stílusrétegeitől a mondattani szerkezetek párhuzamosságain át a fonetikai jellegzetességekig sok minden tartozhat bele a formai hűség fogalmkörébe. Nem hiszem, hogy előre el lehet dönteni ezek fontossági sorrendjét. Ez mindig az adott verstől függ, és az adott fordítótól. Ugyanaz a fordító is tud kétféle vers esetében elfogadható és – számomra legalábbis – elfogadhatatlan eredményt produkálni. Nádasy Ádám például lefordította Keats versét, az *Óda egy görög vázáról* úgy, hogy elhagyta a rímeket annak érdekében, hogy a vers többi elemét pontosabban adhassa vissza. A vers olyan gazdag, annyi minden van benne, a váza képei, a költő hullámozó, kérdő és felkiáltó viszonyulása ezekhez a képekhez és a bennük megnyilatkozó antik világhoz, művészethez, hogy el tudok feledkezni a rímek hiányáról. Nem így azonban Verlaine *Őszi dalának* esetében: ott a forma elhagyásával a vers lelke illan el. A legfőbb kérdés mindig az, hogy élő vers keletkezik-e. Előfordulhat az is, hogy minden hűségi szempont teljesül, csak éppen a szöveg halott, a testben nem kering a vér. Most már elég régóta nem fordítok. Nem tudnám most megmondani pontosan, hogyan fognék neki, ha még egyszer megpróbálnám.

– Ön fordított többek között – *hogy csak a világlíránál maradjunk, s így is a teljesség igénye nélkül* – William Jay Smith-t, George Szirtest, Archibald MacLeisht, Audent, William Carlos Williamst, Ted Hughest, Derek Walcottot. *Hogyan zajlott egy-egy ilyen kötet összeállítása? Gondolva itt a szorosan vett fordítói és kiadói munkán túl például a szerzővel való kapcsolattartásra, amennyiben volt erre lehetőség?*

– A felsoroltak közül kettőt ismertem/ismerek személyesen, Smith-t és Szirtest. Az ő esetükben az is szempontja volt a magyar kiadásnak, hogy mindketten sokat tettek, kitűnő fordításokkal, a magyar költészet nemzetközi megismertetéséért, akárcsak Daniel Hoffman. Vajda Miklós szervezte be őket a *New Hungarian Quarterly*-ba. Lett ebből egy fontos antológia is, a *Modern Hungarian Poetry*, a Corvina és a Columbia University közös kiadásában 1977-ben. Smithnek lefordítottam a válogatott verseit, Hoffmantól pedig egy kötet terjedelmű poémát, a Pennsylvania nevét adó kvéker William Pennről, aki szerződést kötött az indiánokkal. Smith verseit én válogattam. Ő persze látta és jóváhagyta a válogatást. Ha több fordító volt, akkor többnyire egyikük válogatta az anyagot, Walcottot például Ferencz Győző. MacLeish már öreg volt, de még lehetett írni neki, kérdeztem is tőle egy-két dolgot levélben. Ő még kézzel írt levelet, nem volt könnyű elolvasni.

– Az előző kérdésben említett kötetek közül számos az Európa Könyvkiadó azóta már legendássá vált sorozataiban, a Napjaink költészetében és az Új Pegazusban jelent meg, melyek a szorosan vett kortárs világlírárt szemlézték, s jelentettek meg fontos, kurrens költőktől köteteket. *Bízást mondhatom, hogy a mai, fiatalabb költőgenerációk körében kisebbségre van ezeknek a sorozatoknak. Hogyan emlékszik rájuk, hogyan látta fontosságukat, jelentőségüket egykoron, s hogyan látja ma?*

– *A Napjaink Költészetét*, amit a címlapján szereplő embléma nyomán csak Bika-sorozatnak hívtunk, Vas István találta ki. Kettős célja volt. Az egyik, hogy a huszadik század nagy költőit sorra bemutassuk magyarul, a másik – és ez ugyanolyan fontos volt –, hogy egy költőt lehetőleg egy vagy két ember fordítson, sőt ideális esetben a fordító válasszon magának költőt, akinek az életművében alaposan elmélyed, és magáévá teszi. Félő volt ugyanis, hogy a versfordítás iparrá válik, a kiadó megrendel X. költőtől néhány darab verset egy nagy antológiába, és a fordító esetleg úgy fordítja le, hogy csak azt a néhány darabot ismeri. Az állami könyvkiadás keretei közé azt az egyéni indíttatást akarta Vas István visszahozni, amivel a *Nyugat* költői fordultak egy-egy költőhöz, ő például az angol metafizikusokhoz vagy Radnótival közösen Apollinaire-hez. Még a könyv előállításában is ezt a régi korszakot próbálta felidézni: eleinte a könyvek nem voltak felvágva. De a közönség ezt már nem értette, és hamarosan fel kellett hagyni vele. Nekem személy szerint is sokat jelentett ez a sorozat, mondhatnám, a fordítói nagykorúvá válásomat jelentette, amikor Vas István a társával választott a MacLeish-kötet lefordításában. A Bika-sorozat az élő vagy nem régóta halott klasszikusokat mutatta be, az *Új Pegazus* az újabbakat, akiknek most alakult az életművük, de már látszott, hogy érdemes megismerni őket. Egy költőt többnyire egy fordító kapott meg: Tarkovszkijt Baka István, Heaney-t és több németet is Tandori, Volker Braunt Petri György. Az idegen költők mai, főként szórványos kiadásának idején tündöklőnek látszik a világlírának ez a magyarországi jelenléte.

– *Kiadói szempontból, anyagilag nemhogy világlírárt, magyar verseskönyveket sem rentábilis publikálni a piaci viszonyok között (vagy csak ritka sikerek esetében az). A rendszerváltás előtti időszak ebből a szempontból, minden féloldalassága ellenére, szinte valamiféle aranykornak látszik, mint ahogyan bizonyára akkoriban a korábbi évtizedek (a 20. század első fele) tűnhettek akként. Hogyan vélekedik az akkori helyzetről, az Európa kiadói tevékenységéről?*

– Erre már nagyjából feleltem is az előbb. A kiadó általános tevékenységéről pedig csak ismételnem tudnám, amit Lator László elmondott önéletírásának, *A megmaradt világnak* az Európáról szóló fejezetében. Volt egy sokszor kiszámíthatatlanul, mert nem nyíltan működő cenzúra, de elég kevés dologra korlátozódott. Voltak kvóták, amiket teljesíteni kellett, és ezért a könyvek egy része jóformán egyenest a zúzdának készült, de rengeteg érték jelent meg, és nagyon alapos szakértelemmel megmunkálva. Sokkal több idő is volt rá, a számítógép előtti korban.

– *A Nagyvilág megszűnésével az egyetlen olyan folyóirat lett semmivé az egyébként elég színes magyar lappiacon, mely kizárólag a világirodalommal foglalkozott. Teljesen nonprofit, ám annál színvonalasabb online orgánumként a Versum próbálja valamelyest betölteni ezt a szerepet, de például a könyvkiadásban a lírafordítás elég mostohán áll, mint ahogy ezt már érintettük is. Hogyan látja a kortársi világlíra-fordítás helyzetét ma?*

– Botrány, hogy nincs többé *Nagyvilág*. Egy ilyen lapnak nagyon komoly állami dotációt kellene adni, hiszen nyilván sokkal drágább, mint a többi lap, a fordí-

tókat és a szerzőket egyaránt meg kell fizetni. Drága dolog, de égetően szükséges. Nagyon jó, hogy van a *Versum*, de a *Nagyvilág*ot nem pótolja. Jelennek meg olykor verseskötetek is, de csak nagyon elvétve. Szóval a helyzet korántsem rózsás.

– *Az irodalmi folyóiratok csak esetlegesen, egy-egy tematikus számban tudnak valamit tenni „az ügy érdekében”, mint ahogyan ezt tesszük mi is most, a Forrásban, vagy esetleg hónapról hónapra igyekeznek helyet szorítani a hasábjaikon egy-egy fordításnak. A Holminál nem vetődött fel annak idején, hogy rendszeresen közöljenek (líra)fordításokat?*

– Akkor még létezett a *Nagyvilág*, a *Holmi* nem akart konkurálni vele. Azt viszont nagyon is szeretttük volna, ha felbukkannak új fordítótehetségek, illetve a működő jó költők fordítókedve nem apadna el megrendelés hiányában. Ezért indítottunk két versfordító pályázatot is. Ezekre tömérdek használható fordítás érkezett, amelyeket folyamatosan közöltünk. És ha egy jó költőnek kedve támadt lefordítani valamit, és megkereste vele a *Holmit*, mindig szívesen fogadtuk.

– *Fentebb említette, hogy már jó ideje nem fordít. Pontosan mióta, s mi ennek az oka?*

– Az egyik oka nyilván az, hogy megszűnt az a kiadói igény, ami régebben fordításra készítetett. Emlékszem, mikor Barna Imre lett az Európa igazgatója, akkor megkérdezte Lator Lászlót meg engem, szerintünk mik a Lyra Mundi sorozat fontosabb adósságai. Össze is gyűjtöttünk egy névsort azokból, akiknek a kötetét még jó lenne megcsinálni. Én különösen egy jó Philip Larkin-kötetet szorgalmaztam, de egy új Baudelaire-t is, amihez, azt hiszem, most össze lehetne gyűjteni egy alkalmas fordítógárdát. Imre lelkesedett, aztán az anyagi realitások eltemették a szép terveket. Én meg azóta jóval öregebb lettem, és inkább saját verseket szeretnék írni, nagyobb fordítói fákba már biztosan nem vágnám bele a fejszémet. Csak úgy, a magam kedvére azért fordíthatnék ezt-azt, talán kellene is, talán fogok is.